

# "מר אשכול לא בנוי להיות ראש הממשלה ושר הבטחון": מאמרי המערכת בעיתונות הישראלית בתקופת ההמתנה

ערן אלדר

## מבוא

המונח "מאמר" בעיתונות הכתובה כולל סוגים שונים של מאמרים הנכתבים בידי כותבים שונים: כותבים קבועים, עיתונאים שאינם כותבים קבועים וכותבים המתמחים בנושאים שונים, כגון אנשי אקדמיה או פוליטיקאים. מאמר המערכת הוא מאמר מרכזי בעיתון ואמור לבטא את עמדת העיתון, אם יש כזאת. במאמרים עיתונאיים, ובהם גם מאמרי מערכת, רשאי העיתונאי להשתחרר מכבלי הדרישה לנטרליות ולאובייקטיביות ולהציג את תפיסתו האישית.<sup>1</sup> במאמרי המערכת נדונה משמעות הידיעות החדשותיות. בעשורים האחרונים חלה שחיקה במעמד של המאמרים בכלל ושל מאמרי המערכת, שכמעט ונעלמו, כפרט. היעלמה של העיתונות האידאולוגית המפלגתית ותהליכים אחרים שעברו על היומונים, צמצמו את הבמה שניתנת למאמרים, ובמיוחד פגעו בחשיבותו של מאמר המערכת. אולם בעשורי המדינה הראשונים הייתה להם השפעה הן על דעת הקהל הן על השלטון, וכותביהם היו בכירי המערכת העיתונאית שחלקם, בעיקר בעיתונות המפלגתית, היה מקורב לצמרת השלטון.

בישראל הייתה העיתונות המודפסת "שבויה" בידי השלטון לפחות עד מלחמת יום הכיפורים, בשנת 1973. דן כספי ויחיאל לימור, חוקרי תקשורת ההמונים בישראל, אפיינו את העיתונות הישראלית בשנת 1967 כשילוב של דגם של אחריות ציבורית עם דגם של שליטה אוטוריטרית. העיתונות העברית הייתה חלק מהמערכת הציונית המוסדית, והקירבה הרעיונית בין הממסד הפוליטי לבין זה התקשורתית הטביעה את חותמה על תפקודה במדינה למשך שנים רבות.<sup>2</sup> התואר "עיתונות מגויסת" הולם את יחסי הגומלין שבין הממשל לבין העיתונות בתקופה זו, אולם לא כל העיתונים "יישרו קו" עם השלטון, אפילו לא ברגעי המשבר הקשים טרום מלחמת ששת הימים.

במאמר זה נבחנים מאמרי המערכת של שלושה עיתונים מרכזיים בישראל בתקופה זו, דבר, הארץ ומעריב, ונבדקות השאלות: האם הם פעלו כ"מגויסים" ובאיזו מידה? האם קראו מאמרי המערכת לאחדות בציבור והאם ביקשו לעודד את מורל הציבור? האם הרשו לעצמם לבקר את ההנהגה הפוליטית? כמו כן נבדקים יחסם של מאמרי המערכת



לוי אשכול, צלם: אלדרן דוד, לע"מ

לתפקודו של ראש הממשלה לוי אשכול בתקופת ההמתנה ובכלל זה לנאום הגמגום שלו בשבוע שקדם למלחמה, והשפעתם על המציאות המתהווה.

הביטוי למרכזיותה של המדינה בנרטיב הלאומי בגרסתו העיתונאית פרשנית היה בדאגה עמוקה לשימור ביטחונה ועצמאותה.<sup>3</sup> כמעט עשרים שנה לאחר הקמתה, התבטאה חשיבותה בנכונות שהציגו הכותבים בעיתונות להילחם על שימור ריבונותו של העם בארצו. עם זאת, מקריאת מאמרי המערכת של הבולטים שבעיתוני התקופה עולה כי ברגעי המשבר של תקופת ההמתנה שילבו חלק מהעיתונים פטריוטיזם ושמירה על מורל לאומי עם ביקורת נוקבת וחד משמעית. דבר היה ביטאון הסתדרות העובדים הכללית והחשוב שבעיתוני תנועת העבודה. הוא נוסד ב־1925 בידי ברל כצנלסון ומקום המדינה זוהה עם מפלגת השלטון, מפא"י, ושימש במה למאמריהם של ראשיה. ימי הזוהר של המפלגה בראשית שנות המדינה היו גם ימי שיא תפוצתו. הארץ הוקם ב־1918 כשבועון עברי בהוצאת הצבא הבריטי ובתמיכת התנועה הציונית. ב־1937 נרכש בידי משפחת שוקן, המנהלת אותו זה שלושה דורות והפך יומון. הוא נחשב עיתון התומך בעקרונות של כלכלה וחברה חופשיות ובחלוקת הארץ. העיתון שמר על עמדה נצית מובהקת בעת מלחמת ששת הימים, ובו הגיע פולחן דיין לשיאו. מעריב נוסד בשנת 1948 בשם ידיעות מעריב בידי עיתונאים ועורכים שפרשו מידיעות אחרונות, ובראשם עזריאל קרליבך. העיתון הצהיר מיום הקמתו על כך שיהיה בבעלות עובדיו ובלתי תלוי בבעלי הון ובמפלגות.

## רקע היסטורי

ב־14 במאי 1967 החלו כוחות גדולים של צבא מצרים להיכנס אל קדמת סיני. כניסת הכוחות המצריים נעשתה בגלוי, וכלי התקשורת של מצרים דיווחו על כך בהרחבה. בכך קטע נשיא מצרים, גמאל עבד

## מאמרי המערכת: מעידוד המורל לביקורת נוקבת

ב־16 במאי 1967 דיווח דבר כי ההזזה ההפגנתית של כוחות מצריים בקהיר לעבר סיני באה ככל הנראה כתוצאה מלחץ סורי לסיוע פסיכולוגי־מצרי, לאחר שהתברר כי אין בדעת גמאל עבד אל־נאצר, נשיא מצרים, להתערב לצד סוריה במקרה של התלקחות אש בחזית רמת הגולן. העיתון דיווח גם כי ככל הנראה שיגורו של הרמטכ"ל המצרי מוחמד פאוזי לדמשק בא לשכך את ההדים שהתעוררו בעולם הערבי בעקבות נאומו של נאצר, בו הבהיר כי אין בכוונתו לשגר מטוסים לסוריה. אולם בד בבד נמסר כי "המצרים לא הבהירו מהו היקף הפעולה הישראלית שיחייב לדעתם את הפעלת הסכם ההגנה המצרי-סורי"<sup>6</sup>, שנחתם בנובמבר שנה קודם לכן. ראש הממשלה ושר הביטחון, לוי אשכול, העריך בישיבת הממשלה שנערכה באותו יום כי תנועות הצבא המצרי הן בבחינת פעולות ראווה ומשמעותן היא הפגנתית יותר מאשר מעשית.

רוב מאמרי המערכת בעיתונות הישראלית לא עסקו עדיין במתח שהחל גואה. מאמר המערכת של דבר באותו יום עסק, באופן אירוני למדי, בחשיבותו התודעתית של מצעד צה"ל ביום העצמאות. נקבע בו כי הדעות חלוקות לגבי מקומו וחשיבותו של המצעד כאירוע מרכזי קבוע בימי העצמאות. "אולם אם לשפוט לפי כוח המשיכה של מצעדי צה"ל לגבי המוני העם [...] נראה כי לפי שעה אין טעם לערער על עריכתו או לפקפק בחשיבותו"<sup>7</sup>. מאמר המערכת של הארץ עסק במדיניותה של ממשלת בריטניה כלפי מצרים וסעודיה ובאינטרסים הכלכליים שלה. רק מאמר המערכת של מעריב התייחס לנושא, ביקש להרגיע את הקוראים וקבע: "התמרון המצרי הוא יותר מדיני מאשר צבאי ומכוון יותר כלפי חוץ וכלפי סוריה מאשר כלפי ישראל"<sup>8</sup>. בעיתונים שלמחרת היום, בראשיתה של תקופת ההמתנה, ביקשו מאמרי המערכת לפרש את המהלך המצרי. מאמר המערכת של דבר מתח ביקורת, אם כי בעדינות מרבית, על הערכתו של ראש הממשלה, וטען כי "אין לבטל בכל מכל את המשמעות הצבאית האפשרית של הגברת הכוחות המצריים בסיני ובמסגרת קביעתם של אמצעי־האבטחה בגבולות ודאי נצטרך להביא בחשבון גם את השינוי במספר הכוחות בסיני"<sup>9</sup>. עם זאת הוא הסכים עם ההנחה שיתכן שתנועות הצבא המצרי בכיוון סיני הן הפגנתיות במהותן ובמטרתן. "ישראל לא ששה לקרב", סיכם המאמר.<sup>10</sup> מאמר המערכת של הארץ ביקש לפרש את הצעדים המצריים: "המצרים מעמיסים על עצמם אחריות כבדה ובכך כי צעדיהם הצבאיים אשר כוונתם האנטי־ישראלית ברורה ואף מופגנת, עלולים להקנות לסורים את ההרגשה כאילו יש להם גיבוי מצרי אשר תודות לו יוכלו להרחיק לכת במסע ההתגרות שלהם נגדנו"<sup>11</sup>. מאמר המערכת של מעריב קבע שגם אם נכונה ההנחה שתנועת הצבא המצרי בסיני היא משחק ראווה הפגנתי ופוליטי יותר מאשר תגבור מערך צבאי, משחקים המצרים באש "וכשמשחקים באש לא תמיד אפשר לדעת במה זה עלול להסתיים, כי אש היא אש"<sup>12</sup>. תפיסת היסוד הביטחונית של אשכול עמדה על כך שיש להתכונן למלחמה הבאה.<sup>13</sup> גם הוא וגם הרמטכ"ל התייחסו ברצינות רבה לאיומים נגד ישראל מצד מדינות ערב ולא פקפקו לרגע בנכונות המצרים לממש את איומיהם. עורכי

אל־נאצר, רגיעה שנמשכה כעשר שנים לאורך הגבול הישראלי-מצרי. בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים הבהיר נשיא מצרים פעמים רבות כי ארצו לא תצא למלחמה בישראל אלא כאשר תרגיש שהיא ערוכה לכך. גורמים מצריים טענו כי ריכוז הכוחות המצריים בסיני נועד להרתיע את ישראל מפעולה התקפית נגד סוריה. האופי הגלוי של ההיערכות המצרית התפרש בישראל כביטוי להתגרות של מצרים, שנשענה על תחושת עליונות צבאית.

בדיווח לאלוף פיקוד הדרום ישעיהו גביש ב־15 במאי 1967 נתן הרמטכ"ל יצחק רבין ביטוי לחששות הראשוניים נוכח המהלך המצרי והיעדר המידע על מניעיו. רבין הציע גיוס מיידי של מילואים כדי להרתיע את מצרים מהמשך ההסלמה במשבר. אולם בשלב הזה ראתה ממשלת ישראל את האיום המצרי כרחוק מלהתממש. כפי הנראה זו הייתה הסיבה לכך שראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול הכריע לטובת תגובה מאופקת ומתונה, ותביעתו של הרמטכ"ל לגייס מילואים נדחתה.<sup>4</sup>

ב־16 במאי תבעה מצרים את פיני כוח החירום של האו"ם שהוצב בסיני לאחר מבצע קדש כחיץ בין צבאות מצרים וישראל. לאחר מכן הודיע הנשיא המצרי על חסימת מצרי טיראן לשיט ישראלי, אף שהבין שזו עילה למלחמה מנקודת מבטה של מדינת ישראל. מצרים שבה והדגישה כי לא תצא למלחמה בישראל כל עוד אינה מוכנה לכך. יתרה מזאת, היא טענה כי לא תיגרר אחר ניסיונות של מדינות ערביות אחרות "לחמם" את הגבול עם ישראל או לצאת לעימות חזיתי עמה. בשלושת השבועות המתוחים שקדמו לפרוץ מלחמת ששת הימים התעצב דימויו של אשכול כמנהיג חלש והססן, שהשתרש בזיכרון הקולקטיבי הישראלי, ובסופו של דבר הוא נדחק אל תהום הנשייה של ההיסטוריה.<sup>5</sup> על רקע ההמתנה הצטייר אשכול כאיש חסר החלטיות, אכול פקפוקים ודאגות, מוטרד יתר על המידה מבעיות פוליטיות פנימיות ומתגובתן האפשרית של המעצמות. רבים סברו שדמויות חזקות יותר, כמו דוד בן־גוריון או משה דיין, היו מורות על פעולה מיידיית כדי להבטיח את הישרדות המדינה. הביקורת על אשכול הלכה וגברה. אשכול הבין שלא יוכל עוד להתמהמה וכי עליו להרחיב את הממשלה גם במחיר מסירת משרד הביטחון לידי יריבו הפוליטי משה דיין. ב־1 ביוני קיבל על עצמו דיין את תיק הביטחון והוקמה ממשלת ליכוד לאומית.

ישראל פתחה בדיאלוג אינטנסיבי עם הממשל האמריקני כדי לבחון את מידת התמיכה שהוא מוכן להעניק לה. לאכזבתה נוכחה ההנהגה בישראל לדעת, בשלבים הראשונים של המשבר, כי ממשל הנשיא לינדון ג'ונסון מפנה לה עורף. לא זו בלבד שהוא לא היה מוכן לממש את הערביות שהעניק לה בעבר, הוא אף ביקש להניא אותה ממימוש זכותה להגנה עצמית נוכח הפעולות המתגרות של מצרים. בשלבים מאוחרים יותר של המשבר חל שינוי מהותי בעמדת הממשל האמריקני, שנבע מהערכה שהלכה והתגבשה בממשל שהפעילות המתגרה של מצרים פוגעת לא רק בישראל אלא גם במעמדה וביוקרתה של ארצות הברית במערכת הבין־לאומית בכלל, ובמזרח התיכון בפרט. שינוי זה תרם תרומה משמעותית להחלטתה של ישראל לצאת למלחמה ב־5 ביוני 1967.

ישראלים. סגירת הנתיב הדרומי של ישראל למסחר ולתובלה ימית מדרום פירושה היה בעיקר מניעת מעבר נפט מיובא מאיראן ומעבר מוצרי יצוא לאפריקה ולדרום מזרח אסיה. נוסף על כך היה בצעד כזה ניצחון מורלי חשוב למצרים, שלו שתי מטרות: קרקוע כוח ההרתעה של ישראל והעלאת יוקרתם של מצרים ומנהיגה בעולם הערבי. כדי להניא את נאצר ממימוש איומיו נקט אשכול צעדים הן במישור הצבאי והן במישור הדיפלומטי. ראשית, הוא איים במלחמת מנע. ב-19 במאי 1967 הוא הורה לרביץ "לגייס את עם ישראל".<sup>16</sup> במקביל פעל אשכול בדרכים דיפלומטיות כדי להרגיע את המצרים והסורים. הוא עדיין החזיק בדעה שפני הנשיא המצרי אינם למלחמה, ושגם סגירה אפשרית של מצרי טיראן היא חלק ממסכת האיומים על ישראל, כדי שלא תעז לפלוש לסוריה. ראש הממשלה ניסה אפוא להרגיע את נאצר באמצעות האמריקנים, הסובייטים ומדינות אירופה. מאמרי המערכת ביקשו גם לדון בפתרון אפשרי למתיחות הגואה וגם לעודד את הקוראים. ב-19 במאי קרא מאמר המערכת של דבר למעצמות להתערב כדי למנוע את התדרדרות המצב לתוקפנות. המאמר קבע כי המצב החדש שנוצר בחצי האיש סיני עם היכנס הכוחות המצריים "נושא בחובו סכנות לשלום", ו"המעצמות והמדינות החרדות לשמירת השלום בחלק עולם רגיש זה מצוות לפעול בהחלטיות לסילוק הגורמים היוצרים את סכנת ההידרדרות". מאמר המערכת גם רמז שישראל עלולה להיות הראשונה שתפתח באש. "ישראל מעוניינת בשלום. אך דווקא משום כך היא איננה יכולה להיות אדישה לשינוי ה'סטאטוס קוו' המדיני והצבאי".<sup>17</sup> מאמר המערכת של הארץ באותו יום קבע כי קשה להעריך כיצד יתפתחו העניינים ומה תחילת ההנהגה המצרית לעשות וכי "ישראל לא תיבהל מהכוח המצרי המוצב כעת לאורך גבולותיה הדרומיים".<sup>18</sup> בשלושת הימים הבאים, 19-21 במאי, נדמה היה שהמצב נרגע במעט. המצרים הבינו כי אולי הגדישו את הסאה, והחלו להעביר מסרים מרגיעים, דווקא לעיתוני המערב, כאילו "ישנם קשיים לצאת דווקא עתה במתקפה על ישראל".<sup>19</sup> באותו סוף שבוע פנה נשיא ארצות הברית, ג'ונסון, לאלכסיי קוסיגין, ראש ממשלת ברית המועצות, שהייתה ספקית הנשק הראשית של מצרים וסוריה, וביקש שיפעיל את השפעתו להרגעת המשבר במזרח התיכון. במקביל פתחה סוריה בגיוס מילואים לחיזוק המערך שלה בגבול עם ישראל. ב-21 במאי השלים צה"ל גיוס מוגבל של יחידות מילואים ודובר צה"ל מסר כי בעקבות כניסת צבא מצרי לקדמת סיני ופינוי כוח החירום של האו"ם לתביעת מצרים, נקט צה"ל את הצעדים הדרושים לקדם כל התפתחות. ממשלת ישראל אישרה באותו יום את הצעדים שנקטו כדי להבטיח שצה"ל יוכל לעמוד בכל התפתחות אפשרית, ושר החוץ אבא אבן דיווח בישיבת הממשלה על שיחות ומגעים דיפלומטיים שקוימו בארץ ובכירות שונות בעולם במטרה להסביר את השקפתה של ישראל נוכח המצב שנוצר. בישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון שהתקיימה באותו יום, התריע ראש הממשלה על חומרת המצב. כמו כן הציג תסריט פסימי שהצבא המצרי עומד לתקוף את הכור האטומי בדימונה, "ואחר כך עלולה לבוא מתקפה כוללת על ישראל".<sup>20</sup> עם זאת, הוא הציג לפני השרים גם תפיסה אופטימית יותר, שנאצר לא בשל בשלב זה לצאת למלחמה.



תקופת ההמתנה, קיבוץ נחל עוז, 29 במאי 1967, לשכת העיתונות הממשלתית/לע"מ

העיתוננים הכירו תפיסה זו של אשכול ומאמרי המערכת בתחילת תקופת ההמתנה היו בבחינת רוח גבית לראש הממשלה. ב-17 במאי התכנסה בתל-אביב ועדת החוץ והביטחון של הכנסת כדי לדון בהתפתחויות האחרונות באזור ושמעה סקירה מפי הרמטכ"ל יצחק רבין, שעמד על משמעות הריכוזים של צבא מצרים בתחומי סיני ועל הצעדים המתחייבים מכך. בעקבות סקירת הרמטכ"ל קיימה הוועדה דיון מקיף שבסימו סיכם ראש הממשלה את המצב. ההערכה בעיתונות הישראלית הייתה, על פי "חוגים מדיניים" או "משקיפים בישראל",<sup>14</sup> שההצבת הכוחות המצריים בסיני יש משמעות תעמולתית בלבד. ביום המחרת התבקש מזכיר האו"ם או תאנט (U Thant) ממצרים לפנות את כוח החירום של האו"ם מגבול ישראל-מצרים. בעיתונות דווח כי מצרים ממשיכה להזרים את כוחותיה לתוך חצי האי סיני, ובמקביל סוריה מגייסת "גדודי נוער" וממשיכה בהודעות תוקפניות כלפי ישראל. אשכול היה נחוש בדעתו שלא להיגרר אחרי הפרובוקציות המצריות, ולנסות למנוע בכל זאת מלחמה. ב-18 במאי עסקו באופן מפתיע מאמרי המערכת של דבר והארץ במצבה של הכלכלה האירופית ולא התייחסו למצב במזרח התיכון. מאמר המערכת של מעריב התייחס לביטול ביקורו של הצי השישי של ארצות הברית בלבנון. הביקור בוטל לאחר שממשלת לבנון הכריזה כי התנאים הנוכחיים והמתיחות הגוברת באזור אינם נוחים לביקור מעין זה. מאמר המערכת קבע כי ביטול זה "הוא רק בא לאשר כי קיימת מתיחות באיזור וכי המצרים עושים הכל כדי להטעים מתיחות זו בזירה הבינלאומית".<sup>15</sup> באותו יום הגבילה מצרים את תנועותיהן של יחידות כוח החירום של האו"ם והכריזה על אזור סיני "אזור סגור" לגורמים זרים. בצו החתום בידי מפקד הכוחות המצריים בסיני נאמר כי צעד זה ננקט כדי לשמור על סודיות התנועות הצבאיות של הכוחות המצריים בסיני. עוד איים הנשיא המצרי כי יסגור את מצרי טיראן למעבר כלי שיט

כ־80,000 איש, הגיעו לממדים המגבירים את המתיחות באזור ומעוררים דאגה, ובשל כך יש להחזיר את המצב לקדמותו משני עברי הגבול. אשכול לא הזכיר במפורש את חופש השיט בים סוף, אולם אמר כי יש להפעיל את מלוא ההשפעה הבין־לאומית כדי להבטיח את המשך השקט השורר בגבול מצרים־ישראל מאז 1957: "אני קורא לעמי האזור לכיבוד הדדי של הריבונות, השלמות והזכויות הבינלאומיות של כל אחד ממדינותיו [...] מדינת ישראל הבוטחת בכושר התגוננותה ובאיתנות כוחה ורוחה, מביעה בשעה זו את נכונותה להשתתף במאמץ לכיבוע השקט ולקידום השלום באזורנו".<sup>27</sup> מאמר המערכת של דבר ב־23 במאי גיבה את ראש הממשלה וציין שהודעת אשכול הייתה "מאופקת, אך מובטח לנו כי הדברים החלטיים שנאמרו בנימה המרוסנת [...] יובנו כהלכה בעולם".<sup>28</sup> מאמר המערכת של הארץ היה ביקורתי: "מר אשכול הפציר במעצמות הגדולות כי יפעילו את השפעתן להרחקת סכנת התלקחות באזור, ובמיוחד הפנה את קריאתו לעבר ברית המועצות; עם זאת נמנע מלהציע הצעות מגובשות כיצד להבטיח שמירה על זכויותנו והחזרת המצב לקדמותו".<sup>29</sup> מאמר כחציית הקו המבדיל בין שלום מעורער לבין מלחמה וראית [...] נאצר הפך את האיום במלחמה להכרזת מלחמה".<sup>30</sup>

ב־23 במאי הכריז אשכול מעל דוכן הכנסת כי כל הפרעה לחופש השיט במפרץ אילת ובמצרים היא הפרה גסה של החוק הבין־לאומי, פגיעה בריבונות של עמים אחרים ומעשה תוקפנות נגד ישראל. אשכול קרא למעצמות לפעול ללא דיחוי לשימור הזכות לשיט חופשי אל אילת. נאצר הכריז באותו יום בנאומו במטה האווירי הקדמי של כוחותיו בסני, שאף הועבר בשידור חי ברדיו קהיר, כי לא ירשה לדגל ישראלי לעבור במפרץ ובהודעות רשמיות מצריות נאמר כי מצרים תמנע גם מעבר אניות זרות נושאות "חומרים אסטרטגים" בדרך לישראל וממנה. נאצר "הזמין" את ישראל לפתוח במלחמה באומרו: "היהודים האלה מאיימים במלחמה ואנחנו אומרים להם 'אהלן וסהלן'. מצרים מוכנה".<sup>31</sup> צעדו של נאצר התקבל בתדהמה בישראל ובעולם. עד אז היו הכול בטוחים כי דברי הרהב של הנשיא המצרי והתנועות הדרמטיות של צבאו נועדו להשגת הרתעה, אולם עתה בצעד זה פעל הנשיא המצרי לעבר נקודת האל חזור מבחינת ישראל.

דווקא כאשר המצב הפך קריטי, ביום שבו הכריז נאצר על סגירת המצרים, פתחו ראשי האופוזיציה בישראל בסדרת פעולות שמטרתן הייתה הדחת ראש הממשלה ממשרתו או לפחות ממשרד הביטחון. כעת הועלה רעיון הקמתה של ממשלת ליכוד לאומי. גם נימת מאמרי המערכת בעיתונות הישראלית החלה להשתנות.

מאמר המערכת של דבר המשיך לחזק את ראש הממשלה ואת עמדתו: "הסימת המעבר החפשי של אניות ישראליות לאילת וממנה היא בבחינת מעשה תוקפנות מובהק ולא תהיה לישראל כל ברירה אלא להתייחס אליו כאל מעשה תוקפנות".<sup>32</sup> גם מאמר המערכת של הארץ היה תקיף, אם כי לא התייחס ישירות לדבריו של ראש הממשלה. "עם מבצע המתכוון לנתק אותנו מארצות אסיה ואפריקה לא נשלים. זכות חופש השיט במפרץ שלמה ובים סוף מגיעה לנו כדין ואם המצרים נבקשו לגזול מאתנו את הזכות הזאת, נדע להשיב

ייתכן שבשל הדברים החמורים שהובאו לידיעת הציבור בכלי התקשורת, קרא מאמר המערכת של דבר לאחדות בעם ולגיוס כוחות וגם טפח לציבור הישראלי על השכם. "לשבחו של הציבור הישראלי ייאמר כי על אף המתיחות בגבולות הוא מוסיף לשמור על קור־רוחו ואינו נתפס לעצבנות חסרת שחר". כותב המאמר קבע כי יתרונו הגדול של היישוב במלחמת השחרור היה האחידות היחסית של היישוב מבחינה סוציאלית ותרבותית, מידה גדולה של שוויון כלכלי וסולם ערכי זהה. עתה לא יהיה זה אפשרי לשנות ולתקן "תוך ימים אחדים" עיוותים של עשרים שנה. אך יש הכרח לצמצם את הפער הכלכלי והחברתי, לחסל את האבטלה, להעלות את רמת החיים של עניים מרודים ולמנוע מרירות מיותרת. בהמשך התייחס כותב המאמר גם לתופעת הירידה מהארץ וקבע כי "עם במצור אינו יכול להשלים עוד עם התופעה של ירידה", וכי צעירים המחפשים קריירה בניכר ייחשבו "עריקים המתנכרים לגורל בני משפחותיהם". והוא סיכם: "עלינו לסמוך בראש ובראשונה על עצמנו ולנהוג כעם במצור, ללא עצבנות וללא שאננות".<sup>21</sup> מאמר המערכת של הארץ התייחס למצב בגבול הדרומי: "היעדרו של כוח החירום של האו"ם לא מוכרח להביא לעירעור הבטחון השוטף בדרום. ממילא לא הרגשנו מעולם כאילו נוכחותו של הכוח היא אשר אנו חייבים לו תודה על היעדרותה של הסתננות פושעת". כותב המאמר סיכם: "אם נשיא מצרים נכון ליחסי שכנות תקינים – ישראל תהיה נכונה לכך במידה לא פחותה. המפתח להתפתחות העניינים מופקד כעת בידי נאצר".<sup>22</sup> גם מאמר המערכת של מעריב המעיט בחשיבותו של כוח האו"ם וקבע כי המצב לאחר סילוקו מהאזור הוא "המצב הנורמלי".<sup>23</sup> כותב המאמר ביקש להרגיע וכתב כי הבהלה מיותרת ואינה מוצדקת, אולם אין להיתפס לשאננות.

### התביעה לשינויים פרסונליים בממשלה

ב־22 במאי בא לקהיר מזכיר האו"ם או תאנט לשיחות עם מנהיגי מצרים. שאלת חופש השיט במצרי טיראן עמדה במרכז השיחות בין נציגי האו"ם להנהגה המצרית. "יש לקוות כי מזכיר האו"ם יידע להעמיד את מארחיו בקאהיר על חומרת המצב וישתדל לשכנע אותם לקבל הסדרים שימנעו סכנת הידרדרות – אשר בלי ספק תהיה לא תהיה כדאית למצרים עצמה".<sup>24</sup> הוזהר מאמר המערכת של דבר את המצרים. מאמר המערכת של הארץ טען אף הוא כי "הרושם שנשתרר אתמול כאילו עם גמר מבצע הזזת הכוחות המצריים ועם סיומו של הגיוס החלקי של צה"ל איבד המשבר משהו מחומרתו ועכשיו יתחיל פרק המלאכה הדיפלומאטית, עלול להטעות. עלינו להיות נכונים לכל אפשרות".<sup>25</sup> מאמר המערכת של מעריב התייחס לנאומו הצפוי של אשכול בכנסת באותו יום, דרש פומביות למדיניותה של ממשלת ישראל וקבע כי "הודעה ברורה, ויכוח־חסר־דימוגיה וסיכום ברור – לזה מצפים אנו היום בכנסת".<sup>26</sup>

באותו יום, 22 במאי, הודיע אשכול לכנסת כי פניה של ישראל אינן מכוונות להתקפה ואין לה כל עניין לפגוע בביטחונן, בשטחן או בזכויותיהן החוקיות של מדינות ערב, לרבות מצרים וסוריה. מצד שני תובעת ישראל מהן, על פי דין ההדדיות, להפעיל אותם עקרונות כלפיה. ראש הממשלה ציין כי ריכוזי הכוחות המצריים בסני, המונים



ספינת חיל הים במיצרי טיראן, 8 ביוני 1967, צלם: יעקב אגור, לע"מ

בעיות מסוג שונה מאלה שפתרונן מוטל עלינו עכשיו". כותב המאמר סיכם כי "אין צורך להרבות דברים על חיזוק מוראל העם בשעה זו, אם יצורפו לממשלה אישים בעלי יכולת ונסיון במשברים כמו זה הפוקד אותנו עכשיו".<sup>36</sup> מאמר המערכת של מעריב בחר להתייחס דווקא למדיניותה של ברית המועצות במשבר הנוכחי במזרח התיכון. מוסקבה "התייצבה ללא סייג במחנה אויבנו" מתוך "שיקולים פוליטיים בינלאומיים" המונחים ביסוד פעילותה הנוכחית של ברית המועצות במזרח התיכון.<sup>37</sup>

מאמר המערכת של דבר ביום המחרת התייחס למשבר הכלכלי ולמאמצים הנדרשים מאזרחי ישראל עקב המתח: "אין לנו ספק כי הציבור יעשה כמיטב יכולתו כדי לקיים את הפעילות המשקית ככל האפשר". במאמר נטען עוד כי ימי החירום מטילים עול כבד מאוד על כלכלת המדינה, הבא לידי ביטוי בעומס כספי עצום על קופת הממשלה ועל המשק כולו. הציבור מגלה הבנה, "נכונות ומשמעת", ויש לקוות כי "גם אחרי שוך הסערה יגלה הציבור הענות, חריצות ומשמעת עבודה כפי שהן באות לידי ביטוי כיום הזה".<sup>38</sup> הארץ נקט גישה דומה: "שעת חירום זו הולידה מאמץ לאומי כביר, הראוי להוקרה [...] העם על כל חוגיו, עדותיו וקבוצות גיל, מבין את צרכי השעה ופועל מתוך משמעת נבונה". אולם גם במאמר זה עקץ עיתון הארץ את הממשלה וביקש להדגיש את המבוכה והבלבול של קובעי המדיניות: "עדיין עסוקה ממשלת ישראל בנסיון להבהיר אם וכיצד נוכל להחזיר את המצב לקדמותו בדרכים של שכנוע. אבל ברור לא פחות מזה כי לא שהות בלתי מוגבלת עומדת לרשות הנסיון הזה".<sup>39</sup> מאמר המערכת של מעריב קרא לאחדות בפוליטיקה הישראלית. "צו השעה הוא להקים לעם המגוייס הנהגת-מלחמה, לא במקום הממשלה הקיימת כי אם כהשלמה לה [...] הממשלה והאופוזיציה כאחד צריכים לחשוב היום במונחים ממלכתיים ובהתאם לצו השעה".<sup>40</sup>

להם כגמולם", קבע הארץ.<sup>33</sup> כבר מתחילת ימי ההמתנה החלו רעיונות להרכב ממשלתי שונה מזה הקיים. מאמר המערכת של מעריב היה הראשון שהתייחס לכך וטען כי שינויים פרסונליים אינם נחוצים ואף עשויים לגרוע מההכנות לשעת החירום וכי עדיף קבינט מלחמה מצומצם. "אין השעה כשרה עתה לתמרונים פרלמנטאריים ממושכים הדרושים להקמת 'ממשלת חירום מקיר אל קיר', מה גם שממשלה גדולה, מסורבלת ומייצגת מפלגות לאין ספור לא תוכל להיות בעלת כושר הכרעה יעיל".<sup>34</sup>

ישראל הקדישה את מאמציה לפעילות מדינית להבטחת חופש השיט במצרי טיראן. הפעילות התרכזה בעיקר בווינגטון, בלונדון ובפריס ושר החוץ אבא אבן הבהיר בשיחותיו עם גורמים מדיניים שונים את עמדת ישראל ותביעותיה. מאמציה הדיפלומטיים של ישראל החלו לשאת פרי כאשר נתפרסמה הודעתו של נשיא ארצות הברית, לינדון ג'ונסון, כי חסימת שיט ישראלי היא בלתי חוקית ומסכנת את השלום וכי ארצות הברית מתנגדת בכל תוקף לכל מעשה תוקפנות של כל צד באזור.

מאמר המערכת של דבר ב-25 במאי ניסה לעודד את קוראיו: "אזרחי ישראל שאבו בלי ספק עידוד מהודעתו של הנשיא ג'ונסון [...] העם בישראל בוטח בכוחו – ויש לו במה לבטוח". כותב המאמר גם איים שאם לא ישתנה המצב המדיני הוא "לא ישאיר ברירה בידנו".<sup>35</sup> גם מאמר המערכת של הארץ ביקש לחזק את הקוראים, אולם בתוספת ביקורת עוקצנית על הממשלה והעומד בראשה על כך שאין הם מתאימים להתמודד עם בעיות השעה. "הממשלה הנוכחית לא נתכוננה מתוך ציפייה למבחן קיום מהסוג שנכפה על ישראל בימים אלה; רק לפני זמן לא רב אמר ראש הממשלה כי הוא רואה בכלכלה את זירת המיבחן הלאומי הראשי. ההרכב האישי של הממשלה, מבחר הכשרונות המאוגדים בה, הותאם בכוונה ואולי בלית ברירה, להתמודדות עם

כך הלכו ונמתחו עצביה של האוכלוסייה בישראל, שדאגה לגורל המדינה ולחיליה המגויסים.

ב-28 במאי, כשבוע לפני פרוץ המלחמה, נערכה ישיבת ממשלה. אשכול הציע לצאת למלחמה מיידית נגד מצרים, אך הצעתו נבלמה בהצבעה בתוצאת תיקו: תשעה בעד ותשעה נגד. באותו יום קיבל אשכול מברקים ממנהיגים שונים בעולם, ובהם נשיא ארצות הברית, שקראו לו שוב לא לצאת למלחמה. הוא כינס את הממשלה שוב והפעם הוחלט ברוב של 17 נגד אחד להמשיך במדיניות ההמתנה. בתום הישיבה נסע אשכול לאולפני קול ישראל ולאחר חדשות השעה שמונה בערב נשא נאום לאומה בשידור חי ברדיו.<sup>45</sup> הנאום נועד להסביר מדוע משתהה מלחמת המנע של צה"ל. אשכול קיבל לידיו נאום מודפס ועליו תיקונים בכתב ידו של מנהל לשכתו עדי יפה, ככל הנראה לפי הנחיותיו של השר ישראל גלילי. כאשר הגיע אשכול לעמוד השני של הנאום נתקל במשפט שהודפס כך: "כמו כן נקבעו קווים להסגת הריכוזים הצבאיים מגבולה הדרומי של ישראל". הוא ראה שם תיקונים בכתב יד והיה צריך לקרוא: "כמו כן נקבעו קווי פעולה להזזת הכוחות הצבאיים מגבולה הדרומי של ישראל".<sup>46</sup> נוסח זה כלל שלושה עמודים, אולם אשכול, שככל הנראה הוכרע בשל עייפותו ובעיית קטרקט שממנה סבל, שכח שהוא בשידור חי והחל לברר מה עליו לקרוא. אנשי קול ישראל "שיפצו" את ההקלטה ושידרו נוסח מתוקן בסביבות עשר בלילה. כמו כן הרפס העיתון דבר למחרת את הנוסח המתוקן. באותו ערב נפגשו אשכול ויגאל אלון עם המטה הכללי כדי להסביר את החלטת הממשלה. כמה מהאלופים השמיעו דברים קשים נגד ראש הממשלה וחזרו ותבעו לצאת מיד למלחמה. חוסר האמון בין הדרג הצבאי לממשלה היה בולט. אלון כתב על כך בפתק לישראל גלילי: "הערב הייתי עד לזוועה גדולה. אין כל קומוניקציה בין שר הביטחון ושרי הצבא שלו. אנו מחפים על פשע. הכרחי ששנינו נשוחח על כך ברצינות".<sup>47</sup>

באווירה ששררה בישראל נאומו הלא מוצלח של אשכול ברדיו עורר אכזבה והדים שליליים רבים והפך לשיחת היום. הציבור המתוח ציפה לשמוע הודעה מעודדת והחלטית וקיבל נאום שגרתי שנישא בטון עייף, מהוסס ומגומגם. המורל הירוד ממילא של העם ושל הצבא ספג פגיעה נוספת.

מאמר המערכת של דבר שהתפרסם למחרת התעלם מהנאום המגומגם של ראש הממשלה, משל לא התקיים. במקום זה חזר על עמדתו של ראש הממשלה על המתרחש בגבולה הדרומי של ישראל ונטען בו כי חסימת המצרים והמפרץ אינה הבעיה היחידה שיצרו המהלכים האחרונים של נאצר, וכי הבעיה החמורה מבחינתה של ישראל היא ריכוז הכוחות המצריים בסני, שישראל לא תוכל להשלים אתו. "הממשלה חייבת להבטיח כי סכנה זו לא תוסיף לרבוץ לפתחה של המדינה ואנו סמוכים ובטוחים כי היא תדע לפעול בכיוון זה", נכתב.<sup>48</sup> מאמר המערכת של הארץ, לעומת זאת, ניצל את רגע המכוכה ומצא בנאום המגומגם של ראש הממשלה הזדמנות לקרוא בתקיפות להחלפתו המיידית. המאמר קבע כי הממשלה בהרכבה הנוכחי אינה מצליחה להנהיג את המדינה בתקופה רגישה זו וכי עליה לפנות את מקומה להקמת הנהגה חדשה.

בסוף השבוע השני של "תקופת ההמתנה" המשיכה ארצות הברית לייעץ לישראל לשמור על מתינות ועל הימנעות משימוש בכוח לפתיחת מצרי טיראן. בתמורה לכך הובטח כי יוגברו המאמצים הדיפלומטיים במסגרת האו"ם ובמסגרת המעצמות הגדולות. גם ברית המועצות פנתה לישראל ודרשה למנוע כל פעולה שתחריף את המצב המתוח באזור. אולם מקהיר נשמעו קולות מאיימים. ביום שישי, 26 במאי, נשא נאצר נאום לפני חברי המועצה המרכזית של האיגודים המקצועיים הערביים: "העולם הערבי השתנה בעשר השנים האחרונות. העם הערבי רוצה להילחם ולחזיר את זכויות עם פלשתינה [...] בשנת 1956 יצאנו פצועים מן המערכה וציפינו ליום מתאים שבו נהיה מוכנים לכך שאם נכנס למערכה עם ישראל נהיה בטוחים בנצחון".<sup>41</sup>

מאמר המערכת של דבר ב-28 במאי קרא עתה לאחדות פוליטית בישראל. "מן הראוי כי הנהגה הפוליטית [...] תדע להפגין גם מצדה היא כי היריבות של ימים כתקנם והחישובים המפלגתיים של כל ימות השנה לא רק שאינם חלים על תקופת חירום זו, אלא שהם מפנים מקומם לשיתוף פעולה ולנשיאה בעול יחד".<sup>42</sup> מאמר המערכת של הארץ היה תקיף יותר: "בחוגים רחבים של העם נפוצה הרגשת אי-אמון כלפי הממשלה בהרכבה הנוכחי. יש לשנות את ההרכב הזה כדי לטעת מחדש בציבור את התחושה כי גורלו נתון בידי הנהגה בעלת כושר איבחון ויכולת עשייה ותמרון". הוא אף הציע מחליף לראש הממשלה: "אישיותו של בן גוריון מגלמת בעיני עם ועולם את רצונה הנחוץ של ישראל לעמוד אף במבחנים קשים ביותר. הוא גם הוכיח לא פעם כי הוא זהיר בהזדמנויות בהן דרושה זהירות. ההתנגדות העיקשת מצד הנהלת המערך אשר גם בשעה זו דואגת קודם כל לכך שמעמדו של ראש הממשלה הנוכחי לא ייפגע, אינה הולמת את האחריות אשר יש לתבוע בשעה הרת גורל זו".<sup>43</sup> האופוזיציה הציעה בשלב זה של תקופת ההמתנה פתרון קסם לכל צרותיה של ישראל: פיטוריו של אשכול. בן לילה הפך הפתרון הזה לתשובה פופולרית לבעיות הקשות, ובמיוחד לחרדה שחוותה החברה בישראל. אשכול וממשלתו הפכו שעיר לעזאזל, שעקידתו תביא כביכול את המזור לחרדה. גאולת ישראל תבוא מיד לאחר שיווד מתפקידו כשר ביטחון. באותם ימים, בין 26 ל-30 במאי, מלאה העיתונות במאות כתבות ופרשנויות על הצורך בהקמת ממשלת ליכוד לאומי, שהצעד המתחייב הראשון להקמתה הוא הדחת שר הביטחון והחלפתו בדמות שתוכל להתמודד עם בעיות השעה. מאמר המערכת של מעריב לא תקף אישית את ראש הממשלה ולא את הרכבה, אולם קבע כי צורך השעה מצווה על הקמת ממשלה מורחבת ומלוכדת. נטען בו כי "אין לחסוך כל מאמץ כדי לצרף לצוות המוחות והעשייה בשלטון כל איש וכל סיעה היכולים לתרום תרומתם לניהול המערכה החמורה שבתוכה אנו עומדים ועוד יותר במערכה שעוד צפויה לנו".<sup>44</sup>

בשלהי מאי 1967 לא התנהלו עוד חיי היום-יום בישראל במתכונתם המוכרת, והוויית הכוננות השתלטה על הכול. מרבית האזרחים הזרים מיהרו לעזוב את הארץ ותיירים לא נראו בה. הגנים הציבוריים בתל-אביב היו מצולקים בשוחות ותעלות ועל השמשות הודבקו סרטים ורק תנועה דלילה ניכרה ברחובות. ככל שנמשכה תקופת ההמתנה

נפגע. באותו יום חזר אשכול על עמדתו בהודעתו בכנסת כי חופש השיט במצרי טיראן ובמפרץ אילת הוא אינטרס לאומי עליון שלא יחול עליו שום ויתור ושלא תיתכן בו שום פשרה. הוא הדגיש שוב כי כל עוד קיים ההסגר מרחפת סכנה על השלום באזור. במקביל החלו גישושים פוליטיים לשינוי הרכב הממשלה בשל מצב החירום. בפגישה שנערכה בשעת לילה מאוחרת באותו יום בין גולדה מאיר וישראל ישעיהו מטעם המערך לבין מנחם בגין ואריה בן אליעזר מגח"ל, העלו נציגי גח"ל שתי תביעות עיקריות כתנאי להצטרפותם לממשלת ליכוד לאומי: מינויו של משה דיין לתפקיד שר הביטחון וצירוף נציגי גח"ל לקבינט המלחמה. בשיחה לא הביעו נציגי גח"ל שום הסתייגות מראש הממשלה אשכול וגם לא הציעו לצרף את בן-גוריון לממשלה. אשכול ביכר הקמת "מועצת מלחמה" שעם חבריה ייכללו משה דיין, יגאל אלון וחיים לסקוב. אולם עד מהרה הבין כי הצעה זו לא תוכל לבוא בחשבון, כי דעת הקהל בישראל, שהייתה מושפעת בין היתר מהעיתונות וממאמרי המערכת שלה, מבקשת את החלפתו. מאמר המערכת של דבר ב־30 במאי דן בתקרית האש בנחל עוז וקבע כי מדובר בהחרפה במצב הביטחון השוטף. המאמר חיזק את עמדתו של ראש הממשלה: "הסכנות עוד לא חלפו והמבכנים עדיין צפויים לנו [...] יש לזכור מה שהדגיש ראש הממשלה אתמול כי חופש השיט עם כל חיוניותו שוב איננו הבעיה היחידה [...] המערך המצרי בסיני הוא גורם מאיים והוא טומן בחובו סכנות מוחשיות לשלום".<sup>51</sup>

מאמר המערכת של הארץ שב ומתח ביקורת על ראש הממשלה, על נאומו בכנסת ועל התנהלותו. "לא קיבלו אזרחי המדינה תשובה מניחה את הדעת לשאלה כיצד ומתי ישונו פני הדברים. ומה – מלבד מילים שבלוניות למדי על התגיסות ועמידה איתנה – יידרש מאתנו כדי להתגבר על המשבר החמור הפוקד אותנו [...] טוב היה שמר אשכול החליט לדבר אל הכנסת ודרכה אל האומה. אך היה זה טוב הרבה יותר אילו היו דבריו ברורים יותר, תכליתיים יותר ומעוררי אימון יותר".<sup>52</sup> מאמר המערכת של מעריב ביקש להדגיש את גורם הזמן בתקופה זו של המתנה ואת הצורך בהכרעה מהירה. "עם מגוייס בניסיונות כה חמורות כמו אלה שנכפו עלינו בשבועיים האחרונים, אין לו עודף זמן", נכתב במעריב שביקש לשמור על מורל לאומי בקבעו "והרוח תישאר איתנה".<sup>53</sup>

בישיבה של סיעת המערך ב־30 במאי הופתע אשכול לגלות כי מרבית חברי סיעתו תומכים בהחלפתו כשר הביטחון. רוב הדוברים הציעו למנות לתפקיד את משה דיין ומיעוטם את יגאל אלון. הישיבה הפכה למהומה ואשכול שנדהם מאי האמון הרחב כלפיו עזב את החדר בטריקת דלת.<sup>54</sup> באותה עת תמכו מרבית סיעות הכנסת והקואליציה, ובהן המפד"ל, הליברלים העצמאיים ופועלי אגודת ישראל, ביוזמה להרחבת הממשלה ולהחלפת שר הביטחון.

למרות הביקורת בממשלה ומחוץ לה, למדיניותו של אשכול נודעה השפעה מכרעת גם על מהלך המלחמה. התנהלותו המאופקת, שהיו שפירושה כהססנית, נטעה בלב מנהיגי ערב את האמונה שישראל לא תעז לתקוף ראשונה, והם הותירו את צבאותיהם חשופים למתקפת פתע. בינתיים השלים צה"ל את גיוס המילואאים, תרגל דרכי תקיפה והתכונן לקרב.<sup>55</sup>



דיין ואשכול, ספטמבר 1967, צלם: אילן ברונר, לע"מ

כל עוד ימשיך מר אשכול לכהן כראש הממשלה ושר הבטחון, לא יועילו יועצים נוספים בעצותיהם [...] אילו היה לנו בטחון כי מר אשכול מסוגל לנווט את ספינת המדינה בימים אלה – ברצון היינו הולכים אחריו; אולם בטחון זה איננו וכפי הנראה הוא חסר יותר ויותר אצל יותר ויותר אנשים והופעת מר אשכול אמש בקול ישראל הגדילה את מספרם. הוא לא בנוי כדי להיות ראש הממשלה ושר הבטחון במצב הנוכחי. כל מעלותיו הטובות – לא למבחן כזה הן נועדו.

המאמר קרא להחלפת צמרת השלטון: "צריך בן גוריון ליטול לידינו את ראשות הממשלה ומשה דיין יכהן כשר הבטחון, בעוד שמר אשכול ירכז בידינו את הטיפול בעניינים 'אזרחיים', נראת לנו הצעה נבונה".<sup>49</sup> גם מאמר המערכת של מעריב מתח ביקורת על "ההגשה המגומגמת" של אשכול. "ממשלת ישראל וראשה נקלעו לתוך מצב קשה ומביך שאולי ניתן יהיה עוד לתקנו היום בהודעת ראש הממשלה בכנסת", נכתב. כותב המאמר קבע גם שיש צורך באיחוד כוחות פוליטי ובהחלפת תפקידים, ללא ציון שמות. "אם יש מי בתוך הממשלה שסבור כי חלף הצורך בחיזוק הרכב הממשלה – הוא טועה טעות חמורה. נהפוך הוא: דווקא עכשיו צו השעה הוא לעשות אשר לא נעשה בימים האחרונים. עוד יותר מאתמול ושלשום חייבת הממשלה לעשות מחווה פאטריוטית, לגלות רוחב לב ולהענות לרחשי לב העם כולו: להכליל בתוכה את כל האישים והסיעות שיכולים לתרום לחיזוק ההנהגה". בסופו של המאמר ביקש העיתון לבקר את ראש הממשלה וצורת הגשת המסר בשידור הרדיו.

בימים קשים בהם כל אוזן כרויה להאזנה, יש חשיבות רבה לא רק לתוכנם של דברים שנאמרים באוזן העם, כי אם גם לצורתם. כוחו של ראש הממשלה איננו דווקא בדיבור, בייחוד לאחר ימים ולילות רבים של מתח ומאמץ. וכאשר בא הצורך למסור לעם הודעה חשובה, הרת גורל, לא ייגרע מאומה מיוקרתו של ראש הממשלה אם לא הוא אישית יעשה זאת, כי אם קריין מנוסה אשר ישווה לתוכן גם את הצורה הנאותה.<sup>50</sup>

אש מקלעים ומרגמות נפתחה בצוהרי 29 במאי מרצועת עזה לעבר עובדים אזרחיים בשדות משק נחל עוז ולעבר סיור שגרתי שפטרל באזור. האש המצרית גרמה לשרפה בשדות נחל עוז, אולם איש לא

הצבאית, מהרוח האיתנה של צה"ל, מכושר מפקדיו וחיליו", נכתב. המאמר סיכם בביקורת על הממשלה. "נכין עצמנו לקראת העתיד ונתפלל, שתימצא לנו מנהיגות הראויה להנחות את העם הזה בקשה שבמערכותיו מאז מלחמת הקוממיות".<sup>61</sup> גם מאמר המערכת של מעריב דרש בתקיפות שינויים פרסונליים מיידים בממשלה כדי שתוכל לנהל את המשבר הביטחוני: "השינויים הנדרשים בהרכב הממשלה הם כדי להבטיח תנופה להשגת הנצחון על נאצר וצבאותיו ולא כדי לספק אמביציות של ימי חול".<sup>62</sup>

### הדרך אל המלחמה

למרות הניסיון "לשפץ" את הנאום המגומגם ברדיו ובעיתון דבר, הספק בדעת הקהל הציבורית ובעיתונות ביכולתו של אשכול לנהל את המערכה הלך וגבר. לנוכח הסערה בציבור, הלחץ ממפלגות האופוזיציה ומהמפד"ל, שהייתה שותפה לקואליציה, ואף מתוך מפלגת השלטון, מפא"י, נאלץ אשכול לוותר על תיק הביטחון ב-1 ביוני. לאחר משא ומתן ממושך הושג הסכם כללי על הרכבת ממשלה של ליכוד לאומי, שאלה הצטרפו משה דיין כשר הביטחון, ומנחם בגין (חירות) ויוסף ספיר (המפלגה הליברלית) כשרים ללא תיק. החלטתו של אשכול למנות את דיין לשר ביטחון הייתה תוצאה של מצב שאין להגדירו אלא בהיסטוריה המונית. משמעותו של משחק הכיסאות הזה היה ברור לכול: במינוי דיין הוחלט בפועל על יציאה למלחמה. מאמר המערכת של דבר שיבח את ה"צעד הנוסף לליכודו של העם סביב הממשלה" ואת "כושרה של הדמוקרטיה הישראלית", וקבע כי בשל תביעת המוני העם "להרחבת הכתף הציבורית של הממשלה ולתוספת אישים בעלי ניסיון בעיצוב עניני הבטחון", נערכו שינויים פרסונליים בממשלה וכי "עם הרכבת הממשלה יבוא העם על סיפוקו ויתלכד ביתר שאת סביב ממשלתו של לוי אשכול".<sup>63</sup> מאמר המערכת של הארץ טען כי ממשלת ישראל מתחזקת על ידי צירופו של דיין ותהיה מסוגלת יותר מאשר בעבר להתמודד עם בעיות הביטחון הנוכחיות. "אין אלה ימי שמחה וצהלה, אולם חיזוק ההנהגה מגדיל את האמון כי נוכל לגבור על המתנכלים לקיומנו", סיכם מאמר הארץ.<sup>64</sup> מאמר המערכת של מעריב בירך אף הוא על הקמת ממשלת הליכוד הלאומי וציין: "עכשיו זה מתחיל [...] חומרת המצב הפילה לבסוף מחיצות של דור ומחיצות מדומות של יוקרה [...] לב החזית, לב הממשלה ולב העורף פועמים במתואם. עכשיו זה מתחיל ופנינו לאויב האחד ולחזית האחת".<sup>65</sup>

פרוץ המלחמה היה כעת כמעט ודאי, למרות הפעילות האינטנסיבית במישור הדיפלומטי שביקשה למנוע זאת. ישראל זכתה לכתף קרה מצד צרפת כאשר ב-3 ביוני הטילה ממשלת צרפת אמברגו חלקי, שחל להלכה על כל מדינות המזרח התיכון שהיו מעורבות בסכסוך המלחמתי. למעשה הופעל האמברגו בעיקר לעיכוב מטוסי המיראז' שנועדו לישראל. נשיא צרפת, שרל דה גול, ומשרד החוץ הצרפתי ראו את התמיכה בעולם הערבי כאינטרס לאומי של צרפת ומתוקף כך אימצו מדיניות חוץ שהתנערה מהברית עם ישראל. האמברגו הוטל גם על נשק שלגביו נחתמו חוזים בין המדינות לאספקתו ואף

באותו יום נחת חוסיין, מלך ירדן, בקהיר, כדי לחתום יחד עם הנשיא נאצר על הסכם הגנה שיעמיד במקרה מלחמה את צבא ירדן תחת פיקודו של הרמטכ"ל המצרי. טקס החתימה הועבר ברדיו קהיר בשידור חי. המלך הירדני שהגיע לקהיר במפתיע, ניהל שיחות קדחתניות עם נשיא מצרים. בדיונים השתתף גם אחמד שוקירי, ראש ארגון השחרור הפלסטינאי. הסכם ההגנה קבע כי שתי המדינות יראו התקפה על אחת מהן כאילו הייתה זו התקפה על שתיהן וינקטו צעדים, כולל הפעלת כוחות מזוינים, כדי להדוף התקפה מעין זו.

מאמר המערכת של דבר התייחס לברית החדשה בין ירדן למצרים וציין כי "יותר משיקש חוסיין להבטיח את עצמו מפני פעולה ישראלית אפשרית – הוא ביקש להבטיח עצמו מפני פעולה מצרית אפשרית נגדו. נראה כי חוסיין שוב אינו בוטח הרבה בהגנת המערב שהוא חוסה בצלו".<sup>66</sup> גם מאמר המערכת של הארץ התייחס להסכם ההגנה וקבע כי המלך חוסיין יהיה זהיר ולא ימהר לצאת למלחמה נגד ישראל. "כוחה של ישראל תרתיע אותו ולא על נקלה יהיה נכון להיסחב להרפתקאות צבאיות נגדו. אולם יחד עם זאת עלינו להבחין כי התקשרות זו של חוסיין עם עבדול נאצר מכבידה את העומס שאנו נושאים בו כעת".<sup>67</sup> מאמר המערכת של מעריב קבע כי מה שמעייק ברגע זה על ישראל הוא לא סגירת מצרי טיראן אלא הריכוז הצבאי המצרי בסיני וכי סילוקו תלוי רק בכוחותיה של ישראל. המאמר גם קרא למשה דיין לדגל. "משה דיין יותר משהוא נכס מפלגתי, הוא נכס לאומי ממלכתי. צרופו להנהגת העם היום היא בבחינת הנפת דגל שאנו זקוקים לו ברגע זה".<sup>68</sup> אשכול הבין כעת שאם ימשיך בהתעקשותו, כבר לא יעמדו לצדו נאמניו האחרונים ממפלגתו ולא תהיה לו ממשלה שתתמוך בו. מינויו של דיין היה אפוא הכרחי, אף על פי שהיה ברור כי זהו מס שפתיים לדעת קהל היסטורית.

ב-31 במאי, כך פרסמה העיתונות, הודיע לוי אשכול בשיחות עם ראשי סיעות הקואליציה כי הוסכם בינו לבין משה דיין כי האחרון יתמנה לתפקיד בצה"ל. הידיעות שלא אושרו רשמית מסרו כי ראש הממשלה ימנה את דיין, בהסכמת הרמטכ"ל, לתפקיד שבו רצה. נוסף על כך, על פי הפרסום, ביקש אשכול להפריד בן ראשות הממשלה לבין תיק הביטחון שיימסר ליגאל אלון ולהרחיב את הממשלה בצירוף שרים בלי תיק: שני נציגים מגח"ל ואחד מרפ"י.<sup>69</sup>

באותו יום התכנסה מועצת הביטחון של האו"ם לדיון במצב במזרח התיכון. ארתור גולדברג, שגריר ארצות הברית באו"ם, הגיש בדיון הצעת החלטה הקוראת לכל הצדדים המעורבים במשבר להימנע משימוש בכוח. הדעה הרווחת הייתה שלמרות ההצעה האמריקנית, אין איש בווישניגטון מצפה שיושג הסדר כלשהו באמצעות האו"ם. מאמר המערכת של דבר מאותו יום לא התייחס כלל לשינויים הפרסונליים העתידיים. הוא קבל על אוזלת ידם של האו"ם ושל המעצמות הגדולות, שאינם ממהרים לסייע בפתרון המשבר הביטחוני, וסיכם שוב כי "כל עוד מרוכז כוח מצרי רב בקידמת סיני, מתוך מגמות תוקפניות, עומדת סכנת ההתלקחות בעינה. כל אלה שהשלום יקר להם חייבים להסיק את המסקנות המתחייבות מזה".<sup>60</sup> גם מאמר הארץ התייחס להתערבות המעצמות בסכסוך. במאמר נטען כי על ישראל לסמוך רק על עצמה. "מהיכן נינוק כוח במערכה שלפנינו? מתודעת עוצמתנו



בישראל בעת חירום וקבע שהמצב שבו אזרחי ישראל שכרשותם מקלט טלוויזיה ניזונים משידורי התעמולה בטלוויזיה של מדינות ערב המבקשים לפגוע במורל העורף הישראלי, ובראשם שידורי הטלוויזיה המצרית, אינו רצוי. לכן "יש לעשות כל מאמץ כדי לאפשר את הפעלת הטלוויזיה של חירום בכל ההקדם".<sup>70</sup> מאמר המערכת של הארץ התייחס גם הוא למסרים המועברים אל הציבור. המאמר מתח ביקורת על מערכת ההסברה של ישראל וטען שיש סיבה כפולה למחדל ההסברתי של ממשלת ישראל. הפעם נמצא השר ישראל גלילי במרכז של הביקורת של הארץ. גלילי כיהן עד יומה הראשון של המלחמה כשר בלי תיק, אולם בפועל היה אחראי להסברה ועם פרוץ הקרבות מונה רשמית לשר ההסברה. "מר גלילי, השר הממונה על ההסברה ובמיוחד על פעולות 'קול ישראל', מתקשה להתמודד עם התפקיד הבלתי צפוי שהנסיונות הנוכחיים הטילו עליו. אך צריך להניח שלא רק הוא, אלא הממשלה כולה במתכונתה הקודמת, לא יכלה לעצב מדיניות שתדריך את הסברתנו כלפי חוץ ופנים: מחדלו של שר ההסברה הוא סימפטום של ליקוי כללי יותר". לעומת זאת "כינון ממשלת הליכוד הלאומי ובמיוחד הפקדת ענייני הבטחון בידי מר משה דיין, תרמו תרומה רבה להרגעת הקהל הישראלי".<sup>71</sup> כתב המאמר גם סבר שנחוצה הסברה נכונה שתדע להכין את הציבור לשלבי המערכה הצפויה ולקשייה ומן הדין שאת עקרונותיה של מדיניות ההסברה יקבעו האנשים שהוטל עליהם לנהל את המערכה. "שיקולים אישיים ושיגרה מחשבתית וארגונית אסור שיהיה למכשול במיציא כל האפשרויות העומדות לרשותנו בתחום ההסברה", קבע הארץ.<sup>72</sup> מאמר המערכת במעריב ביום שבו החלה המלחמה ונסתיימה תקופת ההמתנה הכריז כי "גורלה של ישראל הוא עתה בידי חייליה. העורף במדה שקיים מושג כזה במדינה קטנה זו הנתונה במצור, לבו עם חייליו. הוא עצמו – בחזית; ועתה – לנצחון!"<sup>72</sup>.

### סיכום

בעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה ראתה עצמה העיתונות הישראלית שותפה למאמץ הלאומי לכיסוס המדינה הצעירה ולהבטחת קיומה הפיזי. העיתונים והעיתונאים לא ראו את תפקידם העיקרי כמי שאמורים למתוח ביקורת על השלטון ואף היו מוכנים לקבל על עצמם הגבלות שונות כאשר המסד השלטוני הציגן כחיוניות לשמירה על בטחונה של מדינת ישראל, חיזוק הכלכלה והבטחת העלייה. אולם ככל שהתבססה מדינת ישראל והאיום הקיומי עליה נחלש, נחלשה גם תפיסת העיתונות המגויסת. צה"ל נתפס מראשית ימי המדינה ועד תום מלחמת יום הכיפורים כפרה קדושה, ונהפך למושא סיקור ביקורתי רק אחרי המלחמה. רק אז החלה מערכת הביטחון לזכות בטיפול עיתונאי דומה לזה שניתן לנושאים חברתיים, פוליטיים וכלכליים. מאמרי המערכת של העיתונות היומית בשנות השישים באופן כללי ובפרט בתקופת ההמתנה המתוחה במאי ויוני 1967 היו מדד חשוב להלכי הרוח והעמדות שרווחו בציבור הרחב ויצרו דעת קהל. משום כך הייתה להן השפעה גדולה גם על מקבלי החלטות בצמרת הממשל. הביקורות על התנהלותו והססנותו של לוי אשכול בתקופת ההמתנה הביאו בסופו של דבר לשינוי הרכב

לנשק שישראל שילמה בעדו. האמברגו שהטילה צרפת על ישראל ציין את הסיום הדרמטי לברית בין שתי המדינות.

שר הביטחון המיועד, משה דיין, הביע במוצאי שבת, 3 ביוני, ספק באשר לסיכויי המאמצים הדיפלומטיים להסיר את ההסגר המצרי במצרי טיראן, אולם אמר כי ישמח אם יוכתרו מאמצים אלה בהצלחה וכי לדעתו יש לתת הזדמנות למי שרוצה לעשות זאת. עם זאת הדגיש כי אינו מצפה ואינו רוצה שמישהו אחר, חיילים אמריקנים ובריטים, יילחמו ויהרגו למען ישראל שאינה זקוקה לכך. תחושת ערב מלחמה שררה בישראל ובמערכות העיתונים, מרכזי העצבים שאליהם התנקז מידע רב, היא הורגשה בעוצמה רבה. מאמר המערכת של דבר ביקש לסכם את שלושת שבועות תקופת ההמתנה. מצד אחד הדגיש המאמר את משמעות הרגע ההיסטורי וטען כי "אנו נתונים במבחן שלא היה כמותו לחומרה בכל שנות המבחנים שליוו את קיומנו הריבוני", וכי במבחן זה כלול גם מבחן משנה של ימי ציפייה וחוסר ודאות. מצד שני ביקש המאמר לעודד את קוראיו: "נעמוד גם במבחן זה מתוך ידיעה כי כוחנו אתנו – ובסופו של דבר, הוא העומד לנו".<sup>66</sup> מאמר המערכת של הארץ התייחס למאמצים הדיפלומטיים הכבירים למנוע פתיחת אש וביקש לעודד: "עלינו עתה להמשיך ולהמתין – דרוכים, נכונים, ערוכים לקראת כל אפשרות [...] ובעוד שאנו מוסיפים לצפות לתוצאותיה של המערכה הדיפלומטית, הכרחי הוא שנהיה מוכנים להסתמך על כוחנו".<sup>67</sup> מאמר המערכת של מעריב, גם הוא רמז על ספה של המלחמה והתייחס לאמברגו הנשק של ממשלת צרפת. במאמר נטען כי מעתה "הרי גם בעיני דה-גול נהפכנו לחלק של המשחק הגלובאלי בין המעצמות ולפי חישובים אלה אנחנו מחוץ לתחום של מדיניות צרפת [...] הרוח הקרה מפאריס רק מקרבת את המצב אל נקודת הרתחה".<sup>68</sup>

ב-4 ביוני, יום לפני פרוץ המלחמה, נערך דיון ממשלתי במצב. אבא אבן דיווח על מאמצים נוספים של ארצות הברית למנוע מלחמה והמליץ לחכות מעט עם הכרזת המלחמה, כפי שביקש הנשיא ג'ונסון. שר הביטחון דיין סבר אחרת. הוא טען שיש לצאת למלחמה שכן "כל יום נוסף של המתנה כפי שמציע אבן יביא להתחזקות הצבאות הערביים העומדים מול ישראל".<sup>69</sup> בדיון הובעה דאגה נוכח האטיות שבפעולתן של המעצמות להסרת ההסגר במצרי טיראן, ובסיכומו נקבעו הנחיות להגברת הפעילות המדינית של ישראל בכירותיהן של המעצמות הימיות. מאמצי ארצות הברית לנהל משא ומתן עם נאצר ולהשיג הקלה בהסגר על מפרץ אילת נכשלו והנציג המיוחד ששלח משרד החוץ האמריקני לקהיר לצורך זה, צ'רלס יוסט, לא הורשה כלל להיפגש עם נאצר. מיד לאחר ישיבת הממשלה ניהל אשכול שתי ישיבות מרתוניות בלשכתו בתל-אביב, שנמשכו אל תוך הלילה שלפני המלחמה בין 4 ל-5 ביוני. השתתפו בהן, מלבד אשכול ודיין, גם אבן, אלון וכמה אלופים ופקידים בכירים. באותן ישיבות עלו שוב תכניות המלחמה כמה שעות לפני "שעת השיין".

בישיבה הממשלתית האחרונה דנו חברי הממשלה על האופן שבו ידווחו לציבור הישראלי ולעולם על פרוץ הקרבות. מאמרי המערכת ביום שבו פרצה המלחמה עסקו אף הם בהסברה, באפשרויותיה ויעילותה. מאמר המערכת של דבר עסק בנחיצותם של שידורי טלוויזיה

26 "דברה של ישראל", מעריב, יומן מעריב, 22.5.1967.

27 "הודעתו הרשמית של ראש הממשלה", דבר, 23.5.1967.

28 "הודעה מאופקת. דיון אחראי", שם, דבר היום, 23.5.1967.

29 "הכנסת דנה במצב", הארץ, מיום ליום, 23.5.1967.

30 "נאצר רוצה במלחמה", מעריב, יומן מעריב, 23.5.1967.

31 "נאצר: לא ארשה לדגל ישראל לעבור במפרץ עקבה", דבר, 24.5.1967.

32 "אזהרה חד משמעית", שם, דבר היום, 24.5.1967.

33 "איך להשלים עם סגירת המיצרים", הארץ, מיום ליום, 24.5.1967.

34 "קבינט מלחמה", מעריב, יומן מעריב, 24.5.1967.

35 "הצהרות ומעשים", דבר, דבר היום, 25.5.1967.

36 "חזיון כוח ההכרעה", הארץ, מיום ליום, 25.5.1967.

37 "החזית השנייה והחזית האחת", מעריב, יומן מעריב, 25.5.1967.

38 "מאמץ מוגבר מול העומס המשקי", דבר, דבר היום, 26.5.1967.

39 "בנשימה עצורה ובאומץ לב שקט", הארץ, מיום ליום, 26.5.1967.

40 "זה החשבון: האחד והיחיד", מעריב, יומן מעריב, 26.5.1967.

41 "נאצר: אנו מצפים עתה להודמנות להשמיד את ישראל", דבר, 28.5.1967.

42 "ליכוד – צורך השעה", דבר, דבר היום, 28.5.1967.

43 "נגן על זכויותנו", הארץ, מיום ליום, 28.5.1967.

44 "שעתכם היפה ביותר" – אל תחמיצוה", מעריב, יומן מעריב, 28.5.1967.

45 השר ישראל גלילי כתב את נוסח הנאום, בתיאום עם אנשי לשכת אשכול.

46 נאום לוי אשכול, 28 במאי 1967, ארכיון המדינה, תיק ג-6262.

47 ע' שיפריס, ישראל גלילי: שומר המסד ונוטה הקן, רמת אפעל 2010, עמ' 222.

48 "איך מקום לטעות", דבר, דבר היום, 29.5.1967.

49 "דרושה מנהיגות לאומית", הארץ, מיום ליום, 29.5.1967.

50 "בציפיה להסבר", מעריב, יומן מעריב, 29.5.1967.

51 "סכנת ההתלקחות – בעינה", דבר, דבר היום, 30.5.1967.

52 "הודעת ראש הממשלה", הארץ, מיום ליום, 30.5.1967.

53 "גורם הזמן", מעריב, יומן מעריב, 30.5.1967.

54 ח' צורף וא' למפרום (עורכים), לוי אשכול: ראש הממשלה השלישי, ירושלים תשס"ב, עמ' 548.

55 מ' אורן, "אשכול", עמ' 54.

56 "חוסיון אצל נאצר", דבר, דבר היום, 31.5.1967.

57 "חווה הגנה בין מצרים וירדן: מאותות הזמן", הארץ, מיום ליום, 31.5.1967.

58 "חזית החוף וחזית הפנים", מעריב, יומן מעריב, 31.5.1967.

59 "הסכם למינוי דיין לתפקיד בצה"ל", דבר, 1.6.1967.

60 "הפגנה ימית", שם, דבר היום, 1.6.1967.

61 "באומץ לב ובהחלטה נחושה", הארץ, מיום ליום, 1.6.1967.

62 "ממשלת פעולה ולא טלאי של פשרה", מעריב, יומן מעריב, 1.6.1967.

63 "בשורה לעם, אזהרה לאויב", דבר, דבר היום, 2.6.1967.

64 "נוכל לגבור על המתנכלים לקיומנו", הארץ, מיום ליום, 2.6.1967.

65 "רק עכשיו זה מתחיל...", מעריב, יומן מעריב, 2.6.1967.

66 "מבחן בתוך מבחן", דבר, דבר היום, 4.6.1967.

67 "המערכה הדיפלומטית ושלביה", הארץ, מיום ליום, 5.6.1967.

68 "הרוח הקרה מפאריס", מעריב, יומן מעריב, 4.6.1967.

69 גולדשטיין, אשכול, עמ' 566.

70 "טלוויזיה של חירום", דבר, דבר היום, 5.6.1967.

71 "הסברה פעילה", הארץ, מיום ליום, 5.6.1967.

72 "הפור נפל", מעריב, יומן מעריב, 5.6.1967.

הממשלה ולהחלפת אשכול בדיין במשרד הביטחון לפני פרוץ הקרבות. הביקורת הנוקבת במאמרי המערכת, בעיקר בעיתונים הארץ ומעריב ואפילו בעיתון המפלגתי דבר, מצאה אוזן כרויה במפלגת השלטון ואצל מנהיגיה והשפיעה על ההרכב הפרסונלי של הממשלה בשבוע שלפני המלחמה. מאמרי המערכת בתקופת ההמתנה מילאו תפקיד חשוב באספקת המידע והבנתו. מבחינת מקבלי ההחלטות שימשו מאמרי המערכת משוב להלכי הרוח ולעמדות הציבור. מעבר לכך הם שימשו כלי לגיוס תמיכה ציבורית בביקורת שהובעה בהם. מאמרי המערכת ביקשו לעודד את הציבור, לשמור על המורל הציבורי ולהביע תמיכה בלתי מסויגת בצה"ל ובמערכת הביטחון. עם זאת הם התנערו לראשונה מדפוסי ה"התגייסות" שלהם והצליחו להשפיע בכך על המציאות והשלכותיה.

## הערות

- 1 י' לימור ור' מן, עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה, תל-אביב 1997, עמ' 386.
- 2 ד' כספי וי' לימור, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל, 1948-1990, תל-אביב 1992, עמ' 134-249.
- 3 י' ידגר, הסיפור שלנו: הנרטיב הלאומי בעתונות הישראלית, חיפה 2004, עמ' 26.
- 4 ז' שלום, "דיפלומטיה בצל מלחמה: ישראל, ארצות הברית ומצרים בשלביה הראשונים של תקופת ההמתנה, 14-23 במאי 1967", עיונים בתקומת ישראל, 16 (2006), עמ' 196.
- 5 מ' אורן, "אשכול, הגיבור שנשכח", תכלת, 14 (2003), עמ' 26 (להלן: אורן, "אשכול").
- 6 א' יערי, "מצרים הכניסה כוחות צבא לסיני", דבר, 16.5.1967.
- 7 "דפוסי-חגיגה של יום העצמאות", שם, דבר היום, שם.
- 8 "הפגנת כהלה ותגובת ראוה", מעריב, יומן מעריב, 16.5.1967.
- 9 "למען הרושם", דבר, דבר היום, 17.5.1967.
- 10 שם, שם.
- 11 "מצרים מעודדת את סוריה", הארץ, מיום ליום, 17.5.1967.
- 12 "גם אם זה משחק, זהו – משחק באש", מעריב, יומן מעריב, 17.5.1967.
- 13 י' גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, ירושלים 2033, עמ' 533 (להלן: גולדשטיין, אשכול).
- 14 "אשכול: משמעות מסוכנת להצבת הצבא המצרי בסיני", דבר, 18.5.1967.
- 15 "ביקור שבוטל", מעריב, יומן מעריב, 18.5.1967.
- 16 גולדשטיין, אשכול, עמ' 542.
- 17 "אחריות המעצמות", דבר, דבר היום, 19.5.1967.
- 18 "מתיחות גוברת בדרום", הארץ, מיום ליום, 19.5.1967.
- 19 גולדשטיין, אשכול, עמ' 543.
- 20 שם, עמ' 544.
- 21 "בלי עצבנות וכלי שאננות", דבר, דבר היום, 21.5.1967.
- 22 "מצרים יכולה לנמנע הדרדרות", הארץ, מיום ליום, 21.5.1967.
- 23 "ללא הייץ של או"ם", מעריב, יומן מעריב, 21.5.1967.
- 24 "שליחותו של או תאנט", דבר, דבר היום, 22.5.1967.
- 25 "נסיונות דיפלומאטים לבלימת המשבר", הארץ, מיום ליום, 22.5.1967.